

Tendințe metodologice și teoretice în istoriografia contemporană

Domnilor academicieni,
Domnule ministru,
Domnule consilier prezidențial,
Domnilor rectori,
Domnilor profesori,
Doamnelor și domnilor,

Particip cu bucurie și speranță la deschiderea congresului național al istoricilor români din acest an; cu bucurie, pentru că întâlnesc mulți prieteni și colegi din România și Republica Moldova, și cu speranță, deoarece nădăjduiesc ca participanții la congres să răspundă la provocările cu care se confruntă astăzi istoriografia românească.

Pornind de la domeniile pe care le cunosc mai bine, istoria filosofiei, istoria religiilor și istoria Bisericii, dați-mi voie să subliniez câteva tendințe metodologice și epistemice din istoriografia contemporană pe care le consider relevante, într-un anumit fel, pentru istoricii români.

Istoria filosofiei

În ultimii ani, istoriografia filosofică a suferit transformări profunde, datorită mai multor factori, printre care aş menționa faptul că istoricii au abandonat modelele eurocentrice și în mod exclusiv textuale și au asumat puncte de vedere interdisciplinare și incluzive. Scopul actual al istoriografiei filosofice nu mai este reconstrucția itinerariului gândirii marilor filosofi, ci complexitatea reflecțiilor lor ținând cont de contextul în care s-au născut.

Iată câteva dintre cele mai noi tendințe de natură metodologică și teoretică. Încep cu globalizarea istoriei filosofiei, în sensul că istoricii urmăresc depășirea eurocentrismului și analiza istoriei gândirii umane într-o perspectivă transnațională și interconectată. Apoi subliniez fenomenul lărgirii canonului filosofic, datorită abordărilor inclusive care descoperă și integrează figuri de gânditori ce au fost marginalizați în trecut. O altă tendință pune accent pe contextul și istoria socială a ideilor, considerând textele filosofice ca „acte lingvistice” dependente de anumite contexte politice, economice, sociale, academice sau editoriale. Un alt curent nou urmărește integrarea raționalității în „istoria emoțiilor” și cultura materială, adică istoricii cercetează legătura dintre

gândire și emoții și modalitatea în care suportul fizic al cunoașterii (manuscrise, practici de lectură, tehnologii) a influențat gândirea însăși. Una dintre tendințele care a câștigat mulți adepți este folosirea tehnologiilor digitale în cercetarea arhivistică. Prin digitalizarea masivă a textelor și prin analiza cantitativă a datelor, istoricii filosofiei pot să identifice ocurențele conceptuale și evoluția limbajelor filosofice din milioane de texte, descoperind conexiuni și autori minori care până acum au fost invizibili. În fine, la nivel metodologic asistăm la un fenomen interesant, și anume istoricii filosofiei de tradiție analitică aplică în studiile lor tot mai mult rigoarea filologică și istorică, iar istoricii de tradiție continentală integrează analiza logico-argumentativă specifică lumii anglo-saxone.

Giovanni Gentile, profesor de istoria filosofiei antice la Universitatea „Sacro Cuore” din Milano, spunea că istoria filosofiei nu este o colecție de opinii moarte din trecut, ci coincide cu filosofia însăși în act sau în desfășurare. Mă întreb: Oare din cauza deficitului de preocupări pentru înțelepciune, Giovanni Gentile și alți istorici ai filosofiei nu mai sunt citați astăzi?

Istoria religiilor

Noile tendințe din istoria religiilor arată că asistăm la abandonarea vechilor modele eurocentrice și esențialiste și orientarea istoricilor spre o concepție a religiei ca produs cultural condiționat istoric, în mod integral uman cât privește originea și evoluțiile sale ulterioare. De fapt, astăzi, istoricii religiilor nu mai caută o „definiție universală” a sacrului, deoarece fenomenele religioase nu ar mai fi relevante decât la nivelul unor determinate relaționări internaționale, materiale și tehnologice.

Avem și în cazul istoriei religiilor mai multe direcții noi de cercetare. Una se oprește la perspectiva globală asupra religiei, care a dus la eliminarea categoriilor tradiționale ce s-au născut în sânul creștinismului occidental, cum ar fi conceptele de „credință”, „scriptură”, „transcendent”, „religie”. Alta este turnura materială, care părăsește analiza textelor sacre și a doctrinelor teologice și invită cercetătorii să studieze dimensiunea materială a religiei pentru a identifica obiectele (relicve, talismane, icoane și folosirea lor în cadru ritualurilor), spațiul și arhitectura (ca locuri de cult plătuite de experiența trăită și raporturile de putere socială) și practicele cotidiene de cult (religia trăită). Dar și tehnologiile moderne de comunicare au deschis câmpuri noi de cercetare în istoria religiilor, pentru că ele determină o altfel de răspândire a ideilor și credințelor religioase și reconfigurează o nouă transmitere a memoriei și a autorității religioase. Menționez că schimbările climatice și criza ecologică

globală au dat naștere „eco-teologiei”, care analizează raportul dintre om, mediul înconjurător și divinitate. În fine, notez abordările interdisciplinare, de exemplu cognitivismul, care caută să decripteze legătura dintre mecanismele evolutive și cognitive ale creierului uman și transmiterea de concepte mitologice, ritualuri și credințe în supranatural.

Mircea Eliade afirma că obiectul religiei este sacrul, iar categoria sacrului este un dat al conștiinței omului ca om, nu o etapă în istoria lui pe pământ. Această concluzie a studiilor sale de istorie comparată a religiilor este invocată de unii cercetători contemporani drept dovadă că savantul român este un istoric esențialist sau generalist și, de aceea, ar trebui ignorat, marginalizat sau „condamnat” post-mortem.

Istoria Bisericii

În ultimele decenii istoria ecleziastică a depășit tradiționala „istorie instituțională” a papilor și a dogmelor deschizându-se spre o istorie globală și socială.

Remarcăm câteva direcții noi de abordare în acest domeniu. Prima este mutarea atenției de la Biserică la societate, sau de la vârful ierarhiei spre practicile religioase ale credincioșilor. Altă direcție este istoria ecleziastică în cheie globală și post-colonială potrivit căreia evanghelizarea nu mai e propusă doar din perspectivă eurocentrică, ci și extra-europeană, valorificându-se întâlnirile interculturale. O altă tendință pune accentul pe religia trăită, studiindu-se credințele, cultele, practicile de evlavie populară și ritualurile oamenilor simpli și, de multe ori, în dialog cu antropologia. În fine, un alt curent se ocupă de deconstruirea sacrului care susține analiza faptului religios ca produs cultural și istoric și caută să depășească finalitățile apologetice și edificatoare.

Giacomo Martina, care a predat istoria Bisericii la Universitatea Gregoriană din Roma, susținea autonomia istoriei Bisericii și invita istoricii să respecte rigoarea științifică, metoda empirică-formală, să accepte luminile și umbrele trecutului și să țină echilibrul între marea istorie a Papilor și a dogmelor și viața concretă a clerului, a comunităților și a instituțiilor religioase. Oare se mai scriu astăzi istorii ale Bisericii care să țină cont de interconexiunea dintre „marea” și „mica” istorie ecleziastică sau se opresc doar la o singură dimensiune a vieții Bisericii?

Concluzii

Pornind de la tendințele remarcate mai sus în istoria filosofiei, religiei și a Bisericii, observăm că istoriografia românească la începutul secolului al XXI-lea e invitată să abordeze altfel marile narațiuni tradiționale, și anume integrându-le cu elemente ale vieții de zi cu zi, cu emoțiile actanților istoriei și cu puncte de vedere alternative.

În lumina celor prezentate mai sus, patru tendințe istoriografice par să fie mai relevante. Prima e istoria culturii materiale, care analizează obiectele de uz zilnic, economia domestică și raportul dintre om și mediul fizic. Alta se referă la primatul „ego-documentelor”, adică studierea jurnalelor, scrisorilor și memoriilor personale pentru a reface istoria din punct de vedere individual și personalizat. O altă tendință este istoria emoțiilor, adică o analiză care arată cum frica, iubirea sau mânia au influențat alegerile și faptele umane. În fine, o altă tendință este istoria globală și transnațională, care respinge istoria limitată la granițele naționale, cu scopul de a aprofunda fenomene la scară planetară, cum sunt migrațiile popoarelor sau schimburile culturale.

Vorbind despre aceste tendințe metodologice și teoretice din istoriografia contemporană, nu am făcut nicio judecată de valoare, ci doar am constatat că ele există, iar pe noi ne provoacă la un răspuns. Nu putem să ne întoarcem cu totul în trecut, ca și cum nu am trăi în prezent, nu putem să ne încredem orbește în viitor, ca și cum nu am veni de nicăieri. În aceste timpuri de transformări epocale este nevoie de discernământ și echilibru, înțelepciune și cumpătate, dar să nu uităm că acele ceasului istoriei nu se mișcă niciodată înapoi, ci numai înainte.

Vă mulțumesc!

Acad. Wilhelm Dancă